

Питання теоретичні

Ніла Зборовська

ІБТ У МАСЦІ ГРИГОРІЯ ГРАБОВИЧА

(а також із приводу проблеми написання історії української літератури)

Як писав К.Юнг, кожна епоха “має свою однобокiсть, свою упередженiсть i своє духовне страждання”¹. Нашу епоху характеризує страждання маргінала. Однiєю з непередбачуваних подiй початку червня цього року в Інститутi лiтератури ім. Т.Г.Шевченка була поява Ігоря Бондаря-Терещенка у вiддiлi української лiтератури ХХ столiття з рукописом дисертацiї на здобуття наукового ступеня кандидата фiлологiчних наук. Як вiдомо, Інститут лiтератури в особах його спiвробiтників в останнiх публiкацiях ІБТ – найненависнiше мiсце в iнтелектуальнiй Україні, яке вiн послiдовно обирає об’єктом своїх палких iнвектив. Тому цiлком слушно запитували спiвробiтники вiддiлу Інституту лiтератури: “Для чого ІБТ, такому волелюбному й не залежному вiд усяких iнституцiй представнику богеми, звання кандидата наук та ще й в Інститутi лiтератури?”. Довелося почути банальну, але вповнi зрозумiлу для психоаналiтика вiдповiдь: “Я хочу бути, як ви”. Однак уся справа в тому, що в Інститутi лiтератури мало хто (маю в цьому неабияку певнiсть) хоче бути схожим на ІБТ. Це проковує неминучий конфлiкт мiж центром i маргінесом i духовне страждання маргінесу.

Обговорення дисертацiї сучасного талановитого блазня, який намагався нам довести, що блазень – це лише одна з його сутностей, а в Інститут лiтератури вiн прийшов у благороднiй ролi, в якiй не проти стати кандидатом наук i, можливо, навiть працювати в цiй установi, викликало подив. Однак вiддiл вирiшив учинити демократично, приступивши до обговорення 9 червня ц.р.

Отже, подана дисертацiя має назву “Структурнi особливостi лiтературного дискурсу 1990-х рр.”*. Головна iдея дисертацiйного дослiдження – провести супроти “офiцiйнiй” “альтернативну” iнтерпретацiю лiтературного дискурсу 90-х рр. – виявляє неабияку цiкавiсть ІБТ до 10-го тому iсторiї української лiтератури, яка пишеться за моїм редакторством. “Альтернативний 10 том” – це i спроба iнтелектуальної драматургiї, i амбiтне бажання ІБТ вписатися в iсторiю української лiтератури, i наслiдування та мавпування Григорiя Грабовича, i паразитування на захiдних постструктуралiстах, i виклик моїй позицiї в лiтературознавствi як iнститутськiй спроможностi написати “правильний” десятий том.

Коли Бондар-Терещенко пише про Григорiя Грабовича, то в його рядках можна вiдчитати приховану заздристь до справжнього вченого, яка й викликає невтолене бажання ІБТ топтатися на його здобутках чи просто запозичувати iдеї, видаючи за свої. Iнтелектуальний клон – так охрестили ІБТ у вiддiлi української лiтератури

¹ Юнг К.Г. Психологiя та поезiя // Слово. Знак. Дискурс. Антологiя свiтової лiтературно-критичної думки ХХ ст. /За ред. М.Зубрицької. – Львiв, 1996. – С.102.

* Оскiльки концепцiя дисертацiї апробована в публiкацiях, то вважаю за можливе обговорювати її основнi положення в пресi ще до захисту й видання дисертацiї. – Автор.

XX століття після обговорення дисертації і прочитання його статті, яка вийшла в день обговорення під назвою “З корабля еволюції? Про місце реалізму в літературному процесі” (Літ. Україна. — 2005. — 9 черв.). Оскільки дисертація ІБТ — це передусім запозичення концепції історії української літератури Г.Грабовича, то я звернуся до проблематики написання історії української літератури як актуальної наукової проблеми та місця в її розв’язанні Г.Грабовича.

Наприкінці 80-х та на початку 90-х рр. перші постколоніальні українські дослідники, до яких належала і я, гостро відчували методологічну недостачу в українському літературознавстві, яке тривалий час перебувало в полоні соцреалістичного канону. Видавалося, що можна було все досліджувати, про все писати. Але як це зробити, коли ні академічне, ні вузівське літературознавство не створило для цього методологічно-теоретичного ґрунту. На початку 90-х рр. С.Павличко фіксуватиме цю ситуацію так: “З почуттям свободи прийшло почуття розгубленості, скепсису, а також усвідомлення кризи методологічного характеру...”². Параметри цієї кризи вона формулює у статті “Методологічна ситуація в сучасному українському літературознавстві” (1993). Криза в літературі, на думку С.Павличко, відповідає кризі в літературознавстві, оскільки і література, і наука про літературу запрагли звільнитися від “народницької” тотальності, коли національна чи соціальна ідея служіння визначала оцінку творчості.

Усвідомлення ситуації 90-х рр. виразило нагальну проблему розширення інтерпретаційних та теоретичних можливостей вітчизняної науки про літературу, засвоєння найновіших західних методологій аналізу художнього твору в той час, коли західне літературознавство також переживало власну кризу, пов’язану з розчаруванням у структуралізмі та деконструкції. Американські послідовники постструктуралізму, зазначала С.Павличко, “позбавили літературу духовності, моралі, цілісного змісту, залишивши за нею тільки розірвані значення і голу риторичу”³. Вітчизняна ситуація після соцреалізму нагадувала західну ситуацію після постмодернізму та постструктуралізму. Тому теоретичне оздоровлення українського літературознавства пов’язувалося не з тим, щоб механічно “споживати” ці західні розробки, а щоб привнести в національну науку про літературу внутрішню діалогічність, дискусійність, проблематичність. Головні модерні симпатії українських науковців 90-х рр. стосувалися психоаналізу, структуралізму, деконструкції, феміністичної критики, рецептивної естетики та ін. “Феміністична критика, — звертала увагу С.Павличко, — найбільш перспективна течія серед ідеологічних, тих, що аналізують зміст, але й тут не будемо забувати про її межі, за якими закінчуються продуктивні ідеї й залишаються банальні і вторинні політично забарвлені лозунги”⁴.

Перехідна епоха актуалізувала створення нової історії української літератури. Необхідність перетлумачення “колоніальної” історії літератури передбачала вироблення відповідної концептуально-теоретичної основи. Усвідомлення цієї проблеми породило аналітичну цікавість до історіографії. Як відомо, історіографія — літературознавча дисципліна, що вивчає історію розвитку критичних, теоретичних та історико-літературних концепцій, а також відповідні літературні джерела, зв’язані з творчістю письменників і літературознавців. Як центральна проблема історіографія послідовно розгорталася в дослідженнях українсько-американського вченого Григорія Грабовича. Викладаючи історію української літератури в

² Павличко С. Методологічна ситуація в сучасному українському літературознавстві // Павличко С. Теорія літератури. — К., 2002. — С.483.

³ Там само. — С.487.

⁴ Там само. — С.488.

американському університеті, він працює над можливістю модерної організації, тлумачення та теоретичного усвідомлення національного історико-літературного матеріалу. Згодом ця діяльність систематизується й визначає актуальний напрям його наукового пошуку. Історіографія Грабовича, на думку Т.Гундорової, – “свого роду замаскована теорія”, іншими словами, інтелектуальна провокація до створення сучасної науки про історію літератури, яка постійно перебувала б у пошуках дослідницької основи для модерного розуміння національної літератури та її модерного викладання. Пошуки Грабовича створили дискусійне поле й потужно вплинули на проблематику вітчизняного літературознавства кінця ХХ ст. “Ми не вповні усвідомлюємо майже тектонічні зміни в академічному українському літературознавстві, що сталися наприкінці двадцятого століття, і центральну роль у тому процесі Григорія Грабовича”, – цілком справедливо зазначає Тамара Гундорова.

Г.Грабович одним із перших у другій половині ХХ ст. скрупульозно та послідовно почав аналізувати всі створені до нашого часу історико-літературні концепції та зв'язані з ними теоретичні пошуки. До певної міри Г.Грабовича можна вважати учнем і послідовником Д.Чижевського, автора унікальної історії української літератури на іманентній основі. “Це справді виняткова (не тільки в контексті українського літературознавства, а й узагалі в світовому масштабі) спроба охопити історію – розвиток, різновиди, внутрішню динаміку – літератури лише за, так би мовити, іманентними критеріями; не суспільних, громадських, політичних чинників, зв'язків тощо, а власне жанрів і стилів”⁵, – писав Г.Грабович про видану 1956 р. “Історію української літератури” Дмитра Чижевського. “Жанрово-стильову” історію української літератури, написану Д.Чижевським, Г.Грабович розглядав як альтернативну до “народницької” історії С.Єфремова. Свою наукову місію він бачить в альтернативному до Чижевського моделюванні української літературної історії у світлі сучасної пошукової теорії літератури та теорії літературного твору. Проблема, над розв'язанням якої працює все своє наукове життя Г.Грабович, і яка наприкінці ХХ – на поч. ХХІ ст. все актуальніше постає перед кожним, хто приступає до викладання або до розбудови власного літературознавчого пошуку в Україні та зрештою до написання нової історії літератури, не може не заслуговувати на особливу увагу. Всупереч соцреалістичній лжетеорії, яка моделювала примітивні ідеологічні інтерпретації та під впливом якої інерційно перебувала частина сучасного українського літературознавства, Г.Грабович наочно продемонстрував інтелектуально насичений теоретичний пошук у контексті нового постколоніального моделювання історії української літератури. Він усвідомлює себе “послом” між українською та західною наукою, а тому його теоретичний дискурс є критичним аналізом західних теорій і водночас моделюванням конструктивної іманентної пропозиції для української історії літератури. Його фундаментальні пошуки відкриті для продовження та практичного застосування.

Виходячи із західних теоретичних засад, Г.Грабович у передмові першого видання своєї книжки “До історії української літератури” (1997) проголошував, що традиційна ідея “історії української літератури”, яка має охоплювати цілий процес із його зовнішніми і внутрішніми факторами, представляти його з позиції будь-якого авторитету, зокрема й академічної установи, і мати наративну форму викладу, – це нонсенс. Зразковим прикладом для нього виглядає західне літературознавство, яке ні у своїх дослідженнях, ні в навчальних програмах уже

---

⁵ Грабович Г. Функції жанру і стилю у становленні української літератури // Грабович Г. До історії української літератури. Дослідження, есеї, полеміка. – К., 2003. – С. 26.

не користується стратегією канонізованої історії, а є стратегією пошуків цієї історії, дискусією про її можливість чи неможливість. У цьому полі Грабович рефлексує над тим, як модерну західну стратегію поєднати з українською, враховуючи специфіку національної ситуації, передусім те, що українське суспільство віками було позбавлене права на свою культурну та наукову пам'ять, і лише недавно почався етап його власного самоосмислення. У своїх статтях він пропонує деякі концепційні орієнтири для історії української літератури, які б послужили повноцінній її подачі. У цілому науковий пошук Г.Грабовичем нової моделі історії української літератури можна прочитати як стратегію космополітизації, тобто таку інтелектуальну стратегію, яка забезпечила би вихід української літератури у широкий світ. Ця модерна стратегія, зрозуміло, ще ніколи не була такою актуальною, як у наш час, адже “жодна культура не готова включатися до космополітичних тем, рухів тощо, якщо вона почувається загроженою, непевною себе”⁶. Нова космополітична історико-літературна “політика” передбачає, за пропозиціями Г.Грабовича, такі завдання:

– критичне переосмислення народництва: “Факт, якого не можемо ні заперечити, ані недооцінити, – це величезна, можна сказати, пригнічувальна сила народництва в українській літературі ХІХ і великою мірою ХХ ст.”⁷. Література періодів Сталіна та Брежнєва, на думку Г.Грабовича, за зовнішніми й формальними прикметами є наслідуванням народництва ХІХ ст., а через брак критичного усвідомлення цього факту створено ідеологічний ґрунт для радянської тоталітарної епохи, що постала своєрідною історичною “страшною помстою етнографізму і популізму”⁸;

– науковість історії літератури. Г.Грабович наголошує на тому, що історія літератури – це наука, а не магічний ритуал або заклинання, тому пропонується нагальне звільнення історії літератури від усякого ідеологічного підпорядкування, у тому числі й народницько-патріотичного, оскільки “наголошування “духу”, що у нас є традицією романтизму й народництва, передусім означає недооцінку, а то й ігнорування багатоповерхової інституційності літератури, її норм та конвенцій, чим провінціалізує її”⁹. Подібну думку висловлюють інші дослідники. Приміром, Л.Плющ, якого не можна звинуватити в непатріотизмі, говорить так: “Для української науки сьогодні великою загрозою є “патріотична” наука, тобто “не-наука”. Вона дасть ті самі наслідки, що й партійно-класова. Патріотом мусить бути науковець, а не його наука”¹⁰;

– різнобічні студії творення канону: його авторів, свідомих і несвідомих завдань канонотворення, творів, які канонізувалися тощо. Так, на питання, чому М.Гоголь, “причетність якого до української культури і функціонування в українській літературі є незаперечною”, вважається російським письменником, може дати, на думку Грабовича, лише переконаний та виважений аналіз творення канону, його риторики та суспільно-політичних функцій і державно-національного міфу¹¹;

⁶ Грабович Г. Деякі теоретичні проблеми українського літературознавства // Грабович Г. До історії української літератури: Дослідження, есеї, полеміка. – К., 2003. – С.23.

⁷ Грабович Г. Функції жанру і стилю у становленні української літератури // Грабович Г. Цит. вид. – С.27.

⁸ Грабович Г. Питання кризи й перелому // Грабович Г. Цит. вид. – С.45.

⁹ Грабович Г. Деякі теоретичні проблеми українського літературознавства... – С.20.

¹⁰ Плющ Л. Я – містик, випадковостей не визнаю. Фрагменти з інтерв'ю Леоніда Плюща газеті “Література плюс” (6 число за 2001 р.) // Плющ Л. Екзод Тараса Шевченка: Навколо “Москалевої криниці”: Дванадцять статтів. – К., 2001. – С.379.

¹¹ Див.: Грабович Г. Деякі теоретичні проблеми українського літературознавства... – С.22.

— деканонізація як розвиток сучасного вміння осмислювати й організовувати літературну спадщину в напрямку створення дискусійного й полемічного простору замість традиційного ієрархічного дискурсу, що пов'язаний із боротьбою за владу та установленням авторитетів. “Не уявляю собі, як може існувати повноцінний дискурс без справжньої дискусії — навіть, а то й передусім, з канонічними авторитетами”¹², — зазначає Грабович;

— пошук органічності, “того своєрідно-українського, без якого ця література, культура взагалі не мають сенсу. Бо жодна творчість не може існувати тільки на запозиченій моделі, хоч би якій високій”¹³;

— засвоєння нових методологій. Для українського літературознавства, вважає вчений, альтернативи органічному засвоєнню нових методологій і теоретичних підходів немає: без вільного користування сучасними теоріями формального, структурного, психоаналітичного, постструктурного аналізу українське літературознавство надалі буде неповноцінним¹⁴;

— не застрягання на якійсь одній теорії чи методології, оскільки сувора послідовність, монолітичність інструментарію не сумісна із широкою історично-культурологічною гамою.

Пропозиція “похорону” традиційної канонізованої історії української літератури означає також піднесення індивідуального авторства, дух якого особливо відчувається у статтях вченого. Так, зіставляючи канонічну російську літературу як високу за стилем та жанром і низьку українську — часів “Енеїди”, він пропонує усвідомити необхідність такого травестійно-бурлескного блазнювання або цієї, за його словами, “стилізованої “придурковатості””, що на першому етапі формування власної літературної історії була єдиним засобом відокремлення, першою формою самоусвідомлення та створення передумов для пошуку власного високого стилю. В іншому контексті це саме явище котляревщини усвідомлюється як збочення: “Для сторонніх легко було думати, що українська муза народилася п'яною...”¹⁵. Характеризуючи заборону української культури 1876 р., а потім скасування цієї заборони Російською академією наук, Г.Грабович виражає суб'єктивну оцінку факту в такому інтелектуальному дотепі: “Коли 1905 року імперська Російська академія наук визнала, що українська література має право на життя, тобто, що українська мова таки мова, а не наріччя, — це вже було антиклімаксом. І мова, і література існували й розвивалися”¹⁶. Ці та інші іронічні, дотепні й суб'єктивні оцінки історичного літературного процесу зовсім не звичні для традиційної історіографії як серйозного та “аскетично об'єктивного” письма. Історія літератури в дослідженні Грабовича в цілому — це пошуки історії індивідуальним автором на основі перегляду основних історіографічних формулювань і концепцій та прийняття нових, які своєю чергою потребують постійної ревізії. Ця присутність у змінному процесі пошуку не може стимулювати індивідуальну позицію до якоїсь забронзовілої серйозності, а тому жива присутність автора виражає змінність, мінливість оцінки, пошуки нового.

Грабович особливо акцентує на значенні теоретичного мислення у пізнанні літератури, що дуже важливо для вітчизняного літературознавства, де впродовж десятиліть тоталітаризму інтелектуальному пошуку не приділялася увага. Теоретичні

¹² Грабович Г. Передмова до першого видання // Грабович Г. До історії української літератури. — С.13.

¹³ Грабович Г. Деякі теоретичні проблеми українського літературознавства... — С.23.

¹⁴ Див.: Грабович Г. Там само. — С.17.

¹⁵ Грабович Г. Функції жанру і стилю у становленні української літератури... — С.31.

¹⁶ Грабович Г. Питання кризи й перелому... — С.43.

установки при моделюванні можливої історії української літератури, що їх вибирає для історіографії та власних студій Грабович, як правило, опонують одна одній. Наприклад, феноменологічний аналіз — психологічному та формальному, формалізм — культурно-історичній школі та всім її традиційним послідовникам — соціологічному, психологічному, філософському літературознавству в цілому, структурний — формальному, постструктурний — структурному тощо. Така манера освоєння методологій Грабовичем як автором історичного літературного пошуку дає змогу бачити їх силу і слабкість, натомість, не залежати від жодної, а користуватися тією складною стратегією, яка ставить дослідника поміж ними усіма, але й не з ними. Саме на такому помежів'ї й передбачається дослідницька методологія для проблемного пізнання історії літератури.

Введення Г.Грабовичем проблеми історії української літератури у дискусійний контекст західних європейських теоретичних методів аналізу та пошуки ним іманентної сутності національної літератури, її “українськості” відбиває активний процес зламу старого канону та вироблення найрізноманітніших підходів для побудови нового, постколоніального, що в цілісності є стратегією європеїзації національної літератури. Отже, з теоретичних студій Грабовича формується практична альтернативність як синтетична яскрава опозиція приватного, індивідуального пошуку — колективному, інституційному праву на авторитетну, канонічну історію літератури. У цьому випадку Грабович виступає не лише критичним послідовником західних теоретиків, бунтарем у сучасному українському інтелектуальному світі, а й конструктивним модерністом, який відстоює пошуковий, інтелектуально спраглий індивідуалізм.

Першою послідовницею цього, власне, модерністського напрямку досліджень в Інституті літератури можна цілковито вважати Соломію Павличко. Аналізуючи модернізаційні процеси в європейському контексті, С.Павличко стверджує, що модернізм як історико-літературне явище містить чи не найбільше парадоксів; як естетика дисгармонії він стає постійним оновленням суперечності й не може бути явищем окресленого часового відрізка, не передбачає тяглості в часі, має фундаментальні національні відмінності, що ставить під сумнів його єдність як загальноєвропейського явища. А особливості українського модернізму дають змогу аналізувати оригінальне внутрішнє життя й внутрішні конфлікти в історії української літератури та зіставляти їх із різноманітними європейськими пошуками.

Сенс складності як фундаментальне відкриття письменника-модерніста С.Павличко прагне прищепити до вітчизняного літературознавчого дискурсу, котрий, вилучивши з об'єктів дослідження модернізм, — конфліктну теорію та практику, прирік себе на спрощення та виродження. Модерністське літературознавство, за її проектом, має повернути науці “мозок”. За своїм аналітичним пафосом С.Павличко й себе репрезентує як “людину розуму”: її раціоцентричне дослідження чітко розбудовується на яскравих опозиціях. Супроти традиційного ідеологічно-емоційного підходу вона ставить ясне модерне завдання: “Не засудити, а зрозуміти. Не скинути класика з іконостаса, а збагнути внутрішні мотиви літературного розвитку. Не почепити на книжки ярлики і розставити їх по музейних полицях, а оживити їхні дискурси, повернути їх у вир сучасного життя”¹⁷. Тобто не боротися “за” або “проти” чогось, а “аналізувати, теоретизувати, філософувати”.

Для теоретичного тлумачення українського модернізму С.Павличко застосовує феміністичну критику, психоаналіз, екзистенціалізм, феноменологічний підхід,

---

¹⁷ Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі: Монографія. — К., 1999. — С.7.

структуралізм, рецептивну естетику (аналіз способу читання), а також постмодерністську деконструкцію Ж.Дерріди з її теоретичними поняттями структури як центрального та маргінального. Оскільки в українській літературі та літературознавстві “сильний” народницький дискурс домінує над “слабшим” модерним, то С.Павличко маргінальне (модернізм) виносить у центр, деконструючи традиційну структуру історії української літератури. Отже, головною опозиційною парою аналітичного сюжету стає народництво як головна традиція української літератури, “як традиційна, корінна, центральна” основа, як “символ самого українства” та модернізм як антитрадиція, що заводить літературний процес, у результаті чого народництво постійно модернізується, а модернізм виявляється хронічно “незавершеним проектом” (Юрген Габермас). Основна увага привернута до кризових процесів, коли активізується конфлікт між двома парадигмами. Епоха, в якій змінюються структури і дискурси, свідчить, що “культурні зміни проходять не менш болісно, ніж економічні чи політичні”, “мають внутрішні психологічні виміри і торкаються зміни ідентичності, відмови від звичної, давно випрацьованої риторики, від зрозумілих кліше, від старих культурних героїв і міфів”¹⁸. Але без цього болісного процесу неможливе народження нової форми самосвідомості. Тобто модернізм — як філософський естетичний рух — постає не просто деструктивним процесом, а таким, що відкриває нові шляхи для літературної та суспільної свідомості. Саме тому модернізм приваблює Павличко: породжуючи колосальну кількість критичних самопоояснень письменників, з’яву модерних журналів, мистецьких груп, нових напрямків, естетичних теорій, він несе з собою не бачену раніше самосвідомість літератури.

Критикуючи національну традицію, авторка “Дискурсу модернізму...” заторкнула глибинний, всеосяжний процес модернізації, який українське суспільство переживало наприкінці ХХ ст. і продовжує переживати у наш час, тобто у зв’язку з цією науковою монографією розпочалася розмова про незнане раніше самоусвідомлення, до якого прагне національний інтелект і яке відіб’ється на ідентичності та подальшій долі України. Відстоюючи модернізм як інтелектуальну систему, зорієнтовану на Західну Європу, С.Павличко 1998 року писала: “Тепер питання європейського вибору стоїть уже не лише перед літературою. Вперше в сучасній історії воно постало перед політикою, економікою, перед нацією і країною в цілому. Однак глобальний політично-економічний європейський вибір не відбудеться без відповідних змін культури, без вибудовування нової культурної ідентичності, без європейської орієнтації літератури, яка в процесі модернізації не тільки не втратить своєї оригінальності й самобутності, а позбудеться віковичної ізольованості й викликаних нею страхів та комплексів”¹⁹. Її дослідження в цілому базувалося на ідеалізації модернізму, а тому не передбачало критичних прогностичних наслідків тотальної модернізації, за якої модернізм перемагає традиційну основу.

Дослідження В.Моренця “Національні шляхи поетичного модерну першої половини ХХ ст.: Україна і Польща” можна вважати реакцією на історико-літературну ревізійністську пропозицію С.Павличко. Маючи на меті пом’якшити конфлікт, запропонований С.Павличко — між традицією та антитрадицією, він розбудовує певну синтезуючу модель. Спільним знаменником для цілісного представлення модерністської епохи пропонує поняття духовно-інтелектуального стану, природну множину якого література, на його думку, засвідчує в такій

¹⁸ Павличко С. Дискурс модернізму... – С.7.

¹⁹ Там само. – С.6–7.

триєдності: *традиційний стан* (зв'язаний з утвердженням національних духовних здобутків — морально-естетичних істин), *модерний стан* (що характеризує новаторський прорив у духовному пошуку), *авангардний стан* (що виявляє радикальне заперечення та перегляд традиційних духовних здобутків)²⁰. Така триєдність, вважає вчений, іманентна кожній літературі, а їх взаємодія стає джерелом саморозвитку літератури, “що видовжується в тяглість процесу модернізму”. Модерністська епоха, само собою зрозуміло, виявляє особливу активізацію модерного та авангардного станів. Натомість застій літератури в епоху тоталітаризму (наприклад, епоха соцреалізму) характеризується насильницьким пригніченням модерного та авангардного станів. Імовірно перемогу модернізму над традицією В.Моренець вважає утопічною мрією С.Павличко, що не має реальних шансів для реалізації. Адже це все одно, що повалити патріархат.

Для С.Павличко однобічно рефлексуюче народництво страшніше за всякий навіть недолуго, але радикально рефлексуючий модернізм. Натомість гостро розуміючи проблему слабкості рефлексивного пошуку в традиційному інтелектуальному наративі, В.Моренець водночас намагається її збагнути і пояснити: “Означена безрефлексивність письма (у подальших часах, зрештою, не тотальна) є іманентною властивістю самого цього культурного континууму і зворотнім своїм боком має високу здатність зберігати в первісному вигляді властиві українському народові світоглядні матриці, *морально-етичні й естетичні засновки його Власної онтології*. Не кажучи про те, що багато в чому зумовлена відомими суспільно-історичними обставинами українського життя така консервативна стратегія загалом має свій позитивний сенс...”²¹.

Історіографія Г.Грабовича та дослідження модернізму С.Павличко заклали основи модерністського літературознавства в Україні, спровокували численні дискурси, створили жвавий та перспективний діалог на шляху написання модерністської історії української літератури. Натомість традиційне літературознавство як альтернативне до цих обох проектів можна розглядати крізь розбудову концептуально складної моделі народництва, що принципово прозвучало у згаданій праці В.Моренця. Тобто йдеться про можливість неонародницького проекту історії української літератури.

Моя позиція в українському літературознавстві наближається до модерністської і водночас передбачає те, про що писав Г.Грабович, на чому акцентував В.Моренець: науковий пошук органічності, своєрідно-українського в українській літературі, без якого вона не має сенсу. Тобто моя позиція передбачає повагу до художньої традиції, необхідності її модернізації, а також розуміння модернізму як текстуальності, що постійно живиться традицією і без неї неможлива як явище літературного процесу. Я також у написанні історії української літератури віддаю перевагу індивідуальному авторству. Зараз при творенні історії української літератури найбільша проблема, як узгодити інше авторство з моєю концепцією бачення літературного процесу 80–90-х рр. Саме моя концепція бачення літературного процесу останнього двадцятиліття, подана як офіційна, піддається послідовній критиці І.Бондарем-Терещенком у його дисертації, що називається альтернативною. Отже, подивимося на суть запропонованої альтернативності.

Методологічною основою альтернативності стає деконструктивістський аналіз. При цьому ІБТ здається, що його неправильно освоїли в Інституті літератури. Хоча на цьому аналізі успішно працювали всі ті дослідники з Інституту літератури,

²⁰ *Моренець В.* Національні шляхи поетичного модерну першої половини ХХ ст.: Україна і Польща. — К., 2002. — С.21–22.

²¹ *Там само.* — С.83.

яких намагається “деконструювати” ІБТ. Деконструкція його відверто паразитична, вона паразитує на т.зв. “офіційному” дискурсі, що передбачає обмеженість самої деконструкції як оригінальності. При всьому блазнюванні супроти постмодернізму та постструктуралізму парадоксальна позиція ІБТ постає на основі їх ідеалізації, що в цілому суперечить альтернативності Г.Грабовича.

На с. 11 рукопису дисертації читаємо: “Часом появи постмодернізму на соціокультурному обрії людства прийнято вважати 1950-ті роки, а до середини 1960-х він перетворився на панівну тенденцію в мистецтві”. Натомість, на яку країну орієнтується ІБТ, невідомо. Очевидно, він, як і багато літераторів в Україні, живе в полоні панівного постмодерністського міфу в якійсь міфічній Європі. Тому наведу приклад ситуації 50–60-х рр. в англійській літературі. Вивчати ситуацію мені доводилося у зв’язку зі впливом Сільвії Плат на Оксану Забужко. Сільвія Плат – американка, яка приїхала у ці роки до Англії і стала тут поеткою модерністського спрямування. Феномен існування літератури в Англії вказує на присутність двох поетичних спрямувань, які принципово ігнорують одне одного: поети, які належать до мейнстріму і поети-експериментатори (модерністи). Вважається, що такий поділ відбувся у середині 1950-х рр., коли значна частина письменників принципово відмовилася від модернізму, вважаючи його відхиленням від традиції, спровокованим чужинцями, які приїхали з-за океану – на зразок Еліота і Паунда. Таким чином, головна лінія англійської літератури прагне відстояти класичну традицію, значимість національної свідомості тощо. Невипадково саме в англійській літературі у ці роки постав потужний міфологізм у творчості Дж.Толкієна. Журнал “Fulcrum”²², заснований російськими емігрантами, у номерах, присвячених сучасній англійській поезії у 2002 та 2003-му роках, звертає увагу на те, що сучасна англійська поезія живе в атмосфері “поетичних таборів”, або строго організованих угруповань, які сформовані за принципом взаємного інтересу учасників. Межі цих угруповань суворо окреслені рамками тої чи тої естетики і політики. Тобто для Англії випадок ІБТ (волелюбного богемника, який прагне потрапити в невинну йому структуру або інституцію) був би просто нонсенсом.

О.Пахльовська, оцінюючи ситуацію в Західній Європі і порівнюючи її з ситуацією в Україні, звертає увагу на очевидну для нас у 90-х рр. маргінальність літературного життя: те, що стає маргінальним у Західній Європі, в українській літературі 90-х утверджується центральним²³. У 90-х рр. інтелектуальна Європа осмислює наслідки інтелектуальної провокації постмодернізації. До прогностичного аналізу можливих наслідків постмодернізації в національних культурах все нагальніше лунає думка про небезпеку: малі наративи загрожують перемогти велику інтелектуальну традицію.

Оцінюючи важливість відкриття маргінальних феноменів в епоху постмодернізації, сучасний польський дослідник Ю.Жицінський пише: “Своє почуття відповідальності за культуру на сучасному етапі розвитку слід виявляти через увагу до малих наративів постмодернізму, зважаючи, однак, на велику інтелектуальну традицію минулого. Із цього слід цілковито викреслити елементи ідеології, які неминуче втягують нас у глибокі внутрішні суперечності”²⁴.

Аналізуючи літературну свідомість 80–90-х рр., я вважаю головною її подією переміщення, витіснення, деформацію народницького літературного міфу, а разом із ним те, про що говорить О.Пахльовська – “втрату генетичного коду” української

²² “Fulcrum” з латинської мови означає “точка опори”.

²³ Див.: Пахльовська О. Українські шістдесятники: філософія бунту // Сучасність. – 2000. – №4. – С.65-84.

²⁴ Жицінський Ю. Бог постмодерністів. – Л., 2004. – С.137.

літератури. Моя концепція, яку тенденційно спрощує у своїй дисертації ІБТ, а саме поділ провідних прозаїків перехідної епохи на “міфологів” та “карнавалістів” (а я беру до уваги передусім прозаїків, цілковито погоджуючись із думкою Ю.Андруховича, що світ пізнаватиме національну літературу через її прозу²⁵, адже тут формується наш творчий інтелект, наша здатність осмислити себе у світі), оприлюднена у статті “Завершення епохи, або українська літературна ситуація 1980–90-х рр.” (“Кур’єр Кривбасу”, вересень-жовтень 1996 р.). Поряд із карнавалізацією, що шукала себе в національній традиції неокотляревщини, російській теорії М.Бахтіна та західноєвропейській теорії постмодернізації, формувалася альтернатива як пошуки модерного народницького міфу. Карнавалісти були більш схильні до поетичного мислення, натомість міфологи – до великої прози (В.Медвідь, Є.Пашковський, О.Ульяненко та ін.). Альтернативний маніфест нового українського прозопису озвучив В.Медвідь в антології сучасної прози за 1995 рік, де опозицією до постмодерністської стилізації поставив прихід митця-філософа з його текстом міфологічного марення. Аналізуючи еволюцію провідних прозаїків, що визначили перехідну літературну епоху, можу сказати, що й “карнавалісти” й “міфологи”, потрапивши під загальну тенденцію постмодернізації, еволюціонували до авторефлексивного нарцистичного тексту, яскравими зразками якого можуть бути “Перверзія” Ю.Андруховича і “Щоденний жезл” Є.Пашковського.

Створити новий мейнстрім на основі модернізації народницького міфу т.зв. міфологам не вдалося. Свою місію вони виконали як письменники перехідного періоду, не створивши конструктивний літературний міф, модерну систему цінностей, нову модель України. Однак провідні “міфологи” сформувалися навколо своєрідного центру, оскільки всі вони так чи інакше зосередилися в Києві, здобули офіційне визнання, великі й малі Шевченківські премії. Натомість карнавалісти, утверджуючи значимість маргінальної опозиції, дали поштовх до розмноження цієї опозиції по різних містах України. Саме цю регіональну богемну множинність, опозиційну до Києва, ставить у центр свого дисертаційного дослідження ІБТ. На літературний процес 90-х він дивиться з позиції своєї маргінальної харківської тусовки, захищаючи опозиційні тусовки по всій Україні. Звичайно, аналіз цієї множинності, а саме процесів децентрації та маргіналізації літературного процесу – незаперечна заслуга Бондаря-Терещенка, що дає підстави його дисертаційне дослідження рекомендувати до захисту. Однак за науковоподібним опертям на абстрактно-рефлексивні моделі з метою піднести значимість регіонального тексту, вписати передусім себе, свою місію в літературний процес (саме тому в дисертації багато самоцитувань) бачиться очевидне: за всіма цими регіональними текстами, тусовками, богемами – брак потужної літератури. Мене така ситуація в регіональних богемах не дивує. Річ у тім, що перехідна епоха ніколи не творить могутньої літератури, вона очищається.

За Е.Нойманном, у наш час “бути вірним істині означає мати мужність визнати існування хаосу”²⁶. Пафос дисертації ІБТ дозволяє нам зробити висновок про подібний характер часу її виникнення. Але, що дуже важливо, у перехідній епосі не просто немає великих ідей або великих особистостей, які б визначили конструктивний дух часу, тут немає в цьому потреби, тут робиться все, тут задіяні потужні механізми, щоб цієї потреби не було. І наша перехідна епоха з фальшивою мужністю, з фальшивою жіночністю, з різноманітними блазенськими

²⁵ Андрухович Ю. Світ пізнає національну літературу за прозою // Авжеж. – 1992. – № 4. – С.33.

²⁶ Нойманн Э. Искусство и время // Психоанализ и искусство. – М.; К., 1996. – С.177.

установками, коронованою маргіналізацією явно затягується. Мені така ситуація дає привід думати про необхідність творення самої потреби великих особистостей супроти цієї анонімно формувальної тенденції. Коли я для академічної критики пропонувала міфокритику, архетипну критику, яка би вивчала літературний міф як генетичний код української літератури й розвивала його, то йшлося про такого роду міфоцентризм, котрий не лише дошукується українськості української літератури, а й спроможний надати їй міцної наукової основи. Водночас супроти небезпеки впасти у всякого роду месіанство я обрала для себе модерністську психоаналітичну інтерпретацію, що дає змогу дивитися на літературні міфи з позиції глибинного критичного самоусвідомлення.

Натомість скрізь і всюди спостерігаю: коли мене хочуть “деконструювати”, то обов’язково вдаються до фемінізму, який не розуміють і не прагнуть зрозуміти, як і мою позицію в літературознавстві. Адже для того, щоб легше деконструювати, бажано спростити небажаний об’єкт. Так чинив М.Наєнко, представляючи сучасне літературознавство²⁷. На цьому спеціалізується також ІБТ у своїй дисертації. Для мене — це також привід поговорити про мій і не-мій фемінізм.

Проблема “національного”, вважає дисертант, розглядається мною на засадах антитетичної критики у радикальному фемінізмі. У цьому зв’язку мушу нагадати: радикальний фемінізм передбачає повалення, відкидання, заперечення чоловічого символічного порядку. У своїх статтях я часто говорю про патологічний чоловічий символічний порядок у сучасній текстуальності, адже маємо справу з колоніальною нацією, яка залишається такою у своїй сутності до сьогодні. Тому тут немає підстав для західного радикального фемінізму. Я завжди виходила з розуміння того, що патріархат зруйнувати не можна, його можна лише пом’якшувати, лібералізувати, одухотворяти тощо. Критикуючи тоталітаризм як гіпертрофований патріархат, я вказувала водночас на відсутність авторитетного інтелектуального патріархату в Україні, що робило її в цілому бездержавною нацією. Водночас основа методології, на яку посилається ІБТ, це деконструктивістський аналіз. Ідеологія ж деконструктивістського аналізу передбачає руйнацію патріархальної моделі світу. У книзі Торіль Мой “Сексуальна текстуальна політика”, недавно виданій українською мовою, саме деконструкція вважається справжньою стратегією наймодернішого фемінізму, котрий заперечує всяку дихотомію, зокрема між маскуліним і фемінним. Деконструкція смертоносних бінарних опозицій — улюблена стратегія ІБТ. Бінарній системі мислення як патріархальній він протиставляє множинну різнорідну відмінність, але чомусь при цьому не називає себе прихильником фемінізму. Парадоксальна непослідовність також виникає, коли стає очевидним, що уникнути бінарних опозицій йому все одно не вдається. Оцінка літературного дискурсу ІБТ ведеться через опозицію “Центр — богема” і бажання маргінальної богемі опанувати центром завдяки своїй безпринциповості. Саме така безпринциповість, недолуга чоловічість, фальшива мужність породжує в Україні інтелектуальний фемінізм, без якого дисертаційного дослідження ІБТ просто не могло бути, адже весь його деконструювальний дискурс надихається інтелектуальним фемінізмом Інституту літератури.

Потісняючи Т.Гундорову як реальну силу, що має владу (у ролі завідувача відділу теорії літератури Інституту літератури), Д.Затонського як “соцреалістичного корифея нашого літературознавства”, М.Павлишина та Г.Грабовича як “діаспорних відщепенців”, Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України як “тоталітарний анахронізм” у моїй особі, Бондар-Терещенко палко допитується про своє місце

---

²⁷ Див.: *Наєнко М.* Історія українського літературознавства. — К., 2001. — С.318-357.

“на нашій не своїй землі”– через “Літературну Україну”: “А як же бути з розвінчувальними писаннями неофіційних О.Бузини, В.Єшкілева, ІБТ?” А бути так, як мусить бути: маргінальному шукати своє місце, що відповідає “богемній” сутності. Академічний Інститут літератури так чи інакше має ставати на захист великих наративів, традиції, генетичного коду української літератури, а не бути пристановищем маргіналів і блазнів. Натомість у демократичних умовах кожен маргінал може висловити свою позицію про академічну інституцію і надрукувати свій текст, маючи право на текст.

Попри всю опозиційність Г.Грабовича до Інституту літератури, я б його могла уявити собі серед інститутських учених, адже це – дійсно академічний учений-опозиціонер. За всієї “радянськості” Д.Затонського, я знаю, що якби він нічого більше не зробив в Інституті літератури, а лише те, що видав разом із Д.Наливайком найповніше шеститомне зібрання В.Шекспіра українською мовою за радянської епохи (1984), його згадають із вдячністю у будь-якому часі. Натомість я аж ніяк не уявляю в сучасному Інституті літератури ІБТ з його манією всіх повалити, деконструювати і зайняти місця всіх. Адже саме такий авангардизм врешті-решт став соцреалізмом. Недаремно стаття в “Літературній Україні” напередодні обговорення дисертації випишує ностальгію ІБТ за цим великим проектом соціалістичного авангарду, який, на його думку, поховали “маленькі гончарі”. І ми повинні це побачити: супроти “малого О.Гончара” з’явився великий ІБТ. Пришестя ІБТ до Інституту літератури для мене – підтвердження моєї позиції, а саме, що академічний інститут має виробляти академічну стратегію, формувати академічну кастовість (своєрідні школи), щоб утверджувати академічну (що зовсім не означає тоталітарну) науку на противагу малим парадоксально блазеньським наративам. У такому інституті мало би бути передусім місце для Г.Грабовича, а не для ІБТ. Однак проблема децентрації культури, талановитих маргіналів і блазнів – це не лише актуальна проблема автора дисертації (психологічна, наукова, громадянська). Деконструктивний, децентрувальний стиль на зразок ІБТ сьогодні утверджується як провідний стиль нашої епохи. Мені дивно, чому в Україні так надовго затягується епоха блазнів. Щодо мене, то я органічно не приймаю блазнів не на своєму місці, і дуже хотіла би розбудувати аристократичну тенденцію і в науці, і в літературі, і в політиці незалежно від того, чи поділяють мою думку всі талановиті блазні в Україні.

Зоя Шевчук

“КЛОПІТ ЗГАДУВАННЯ” АБО ІСТОРІЯ В ЛІТЕРАТУРІ

Історія завжди виступала засобом національного самоусвідомлення в українській літературі, яка також виконувала саме цю функцію в контексті суспільного життя. Тож звертання до історії було й лишається актуальною спробою самовираження й елементом певної дидактично-патріотичної програми. Однак цей аспект проблеми

Слово і Час. 2005. №9